

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Роксолана Зорівчак (Львів)

Політико-культурологічна концепція Івана Франка: переклад в Україні як націєтворчий чинник

“Кожен думай, що на тобі мільйонів стан стоїть, що за долю мільйонів мусиш дати ти одвіт”. Таке життєве кредо замолоду виробив у собі кормитель духа народно-го – І. Франко. І був вірний йому, працюючи без спочивку, часто перед глухим муром мовчання, нерозуміння, ворожнечі й нападів:

У зорях небесних великий закон
Написаний золотолитий,
Закон над закони: свій рідний край
Над все ти повинен любити
(Я. Неруда, перекл. І. Франко) [13: т. 11: 388].

Мета цієї розвідки – обґрунтувати націєтворчу роль українського перекладу в політико-культурологічній концепції І. Франка.

“І. Франко як перекладач не має в нашому письменстві рівних ані за потужністю і широтою охоплення явищ світової літератури, ані за глибиною мистецької ерудиції, ані за напругою творчої волі, спрямованої на граничне розширення духовних обріїв світової культури”, – слушно писав М. Москаленко [7: 181].

Перекладну творчість І. Франка як організовану художню цілість ще не вивчено як слід, отже, на жаль, не маємо права стверджувати, що ми досягнули вже його поетику, збагнули секрети Франкової поетичної творчості, його перекладацький метод у сукупності різних складників. Адже І. Франко – автор оригінальних творів – невід’ємний від І. Франка – автора перекладних. Деякі аспекти, правда, перекладацького та перекладознавчого доробку І. Франка досліджено. Це дисертації М. Шаповалової [14], О. Домбровського [5], Х. Паляниці [8]. Варто згадати також цікаву працю Ф. Арват [1], розвідки М. Москаленка з історії українського художнього перекладу [7] та дисертацію О. Зуєвського “Проблеми українського художнього перекладу”, у якій франкознавча тема вагома [19]. Дуже глибоко тему І. Франка і німецької літератури дослідив Л. Рудницький [11]. Переклади І. Франка

з античної літератури всебічно дослідив М. Соневицький [12]. Перших четверо із згаданих дослідників працювали у складних умовах ідеологічного тиску, і все ж зробили чимало. Л. Рудницький, М. Соневицький та О. Зуєвський мали інші умови: були позбавлені деяких архівних матеріалів, однаке езопової мови не були змушені вживати. Свої “Нариси з історії українського перекладу” М. Москаленко випрацював у вільній Україні. Він, мабуть, найдостойніше оцінив подвиг І. Франка-перекладача.

В англійській статті “Іван Франко – перекладач німецької літератури” професор Л. Рудницький ставить запитання: чому І. Франко перекладав надзвичайно багато. І відповідає на нього так: знавець багатьох іноземних мов, І. Франко був обізнаний із шедеврами світової літератури і перекладав їх з художньо-естетичних мотивів, щоб поділитися цими скарбами зі своїм народом. По-друге, був ще і соціально-дидактичний чинник: поет усвідомлював, наскільки обмежений був світогляд його земляків, і намагався розвинути їхній інтелект через переклади [18]. Повністю погоджуючись із професором Л. Рудницьким, вважаю доречним розвинути його твердження далі й обґрунтувати погляди І. Франка на переклад як на націєтворчий чинник.

Навіть натякати на націєтворчу роль художнього перекладу в Радянському Союзі (не те щоб досліджувати її) категорично заборонялося. Це розглядалося б як ідеологічна диверсія. Ішлося хіба що про його роль у зростанні інтернаціональної свідомості, зокрема у праці М. Рильського “Проблеми художнього перекладу”, що починається реченням: “Переклади художньої літератури – знаряддя спілкування між народами, знаряддя поширення передових ідей і обміну культурними цінностями, знаряддя зміцнення і зросту інтернаціональної свідомості” [10: с. 239].

В історії української суспільної думки тепер спостерігається широкий діапазон різнодумачень щодо понять і, очевидно, термінів “національна свідомість”, “нація”, “державницький рух нації”, “національна ідея”, однаке усі погоджуються з тим, що нація – це культурна, соціально-економічна й мовна спільнота, що мова і культура є основою консолідації громадян в одну політичну націю.

У зрілій порі своєї творчості І. Франко був українським самостійником та державником, сповненим непохитної віри в живучість нашого слова, у необхідність розвивати фундаментальну українознавчу науку для закладення основ української політичної нації, майбутньої повноцільної та повноцінної української держави. У своїх працях він сформував національно-демократичні постулати націєтворення. 1900 року “Літературно-науковий вістник” (Т. 12) публікує Франкову працю “Поза межами можливого” з проникливими думками про “ідеал національної самостійності” і про досяжність того, що здається “позірно недосяжним”: “Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього” [13:

т. 45: 285]. І. Франко був переконаний, що нація, яка зазнала стількох непоправних політичних поразок, повинна зміцнюватися інтелектуально. У цій статті мислитель застерігає також, що вселюдськими ідеалами не годиться покривати своє духовне відчуження від рідної нації [13: т. 45: 284].

1905 року, під впливом революційних подій у Росії, І. Франко публікує “Одвертий лист до галицької української молодіж” в “Літературно-науковому вістнику” [13: т. 30: 11–19], у якому дорікає своїм часто тіснозорим землякам у багатьох гріхах – той комплекс почуттів І. Франко найкраще висловив дуже стисло: “Я не люблю її з надмірної любові”. Тут же І. Франко стверджує, що, у зв’язку з передбачуваним падінням абсолютизму в Росії, для нашої нації настає велика доба, і, очевидно, до неї треба бути готовим. При цьому архіважливою є роль національного проводу: “Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свободніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та притім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшому темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остаятися. ... Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими, а українцями без офіціальних кордонів...” [13: т. 45: 404–405]. Цей своєрідний маніфест відіграв поважну роль у формуванні національно-політичної свідомості українського народу, зокрема в добу Визвольних змагань. Не забуваймо, що саме 1905 року І. Франко дарує українцям поему “Мойсей” – віховий твір в історії української літератури. Ю. Шевельов слушно назвав поему “Другим “Заповітом” української літератури” [14].

Уважно вчитуючись у “Пролог”, усвідомлюємо, що для І. Франка здобуття нацією державності – це насамперед духовне визволення, це надання мові й культурі народу не лише права, а й можливості якнайвільніше розвиватися, це сила духу народного. Має ця свобода, що її пророкує автор “Мойсея”, й економічні основи:

І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі [13: т. 5: 214].

І. Франко розглядав націю як “формацію органічну, історично конечну, нерозривну і вищу за всяку територіальну організацію” (стаття “Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова”, 1906 рік) [13: т. 45: 438].

І. Франко був переконаний, що здвигнення нашої національної будови в усій її цілісності можливе лише на певному культурному рівні. “Я бачив відмалку, що нашому селянинові ніщо не приходить без важкої праці; пізніше я пізнав, що й нам усім яко нації ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим-то я старався присвоювати нашому народові культурні

здобутки інших народів і знайомити інших з його життям” [13: т. 31: 309], – стверджував І. Франко у промові на 25-літньому ювілеї своєї діяльності 30 жовтня 1898 року. Він був постійно головою у Європі, а ногами стояв на твердому національному ґрунті. Світова література – це те духове повітря, якого він прагнув, яке його оточувало, у якому він жив, намагаючись “ввести в нашу рідну літературу ті духовні і артистичні течії, які займають сьогодні найкращих письменників цивілізованого світу” [13: т. 34: 483]. Про це І. Франко писав у передмові до “Показчика змісту” “Літературно-наукового вістника” (1898–1902), що його зладив В. Доманицький 1903 року: “Вислови і поступки редакції були продиктовані щирою любов’ю до рідного слова і гарячим бажанням його розвою, та разом щирою любов’ю до тих високих ідеалів свободи та справедливості, з яких ступеневим здійсненням, по нашому глибокому переконанню, зв’язана нерозривно справа піднесення і розвою нашої нації” [13: т. 34: 491].

Усесвітні умови для такого розуміння красного письменства в Франкову епоху були сприятливими. У другій половині XIX ст. поступово відбувалася своєрідна інтернаціоналізація красного письменства, став реальністю термін Й.-В. Гете – “найбільш універсального поета всіх часів” [13: т. 13: 367] – “die Weltliteratur” щодо скарбниці всесвітньої літератури та її поповнення. Данський літературознавець світової слави Георг Брандес (справжнє ім’я та прізвище – Морріс Коген) опублікував уперше в європейській літературі порівняльно-історичне дослідження – шеститомову працю “Die Hauptströmungen der europäischen Literatur des XIX Jahrhunderts” (“Головні течії європейської літератури XIX віку”, 1872–1890). Поступово надзвичайно зближувалися літератури: читачі з однаковим інтересом читали твори високоталановитих письменників інших народів, як і своїх рідних, передусім, завдяки перекладам, завдяки окремим подвижникам-перекладачам. Серед них – французька письменниця мадам де Сталь, що відкрила для французів німецьку літературу, шотландець Т. Карляйль, що відкрив для англомовних творчість Й.-В. Гете і Ф. Шіллера, німець А. В. Шлегель – перекладач 14 Шекспірових п’єс – та ін. Водночас посилюється націоналізація кожної поодинокі літератури, виступає рельєфніше її питомий національний характер, національний контекст, основні особливості її народного гумору і народного пафосу.

У праці “Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах”, уперше надрукованій в “Літературно-науковому вістнику” 1898 року. І. Франко писав: “Кожний чільний сучасний спісатель [...] являється неначе дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається ввісати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань. Тільки той спісатель може нині мати якесь значення, хто має і вміє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих великих питаннях, що ворущають її душею, та разом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі” [13: т. 31: 34].

Становище в Україні було не таке відрadne, наші спромоги були обмеженими. Наші сумні суспільно-політичні обставини були причиною того, що ми значно

запізналися з багатьма перекладами. Якщо перший англомовний переклад Гомерової “Іліади” (Дж. Чепмена) датується 1611 роком, а “Одіссеї” (також Дж. Чепмена) – 1614–1615 роками, уже більш досконалий переклад “Іліади” Е. Поупа – 1715–1716 роками, а “Одіссеї” – 1725–1726 роках, то перший український переклад (за жанром, переспів) “Іліади” (Омирової) С. Руданського датується 1872, 1875–1877 роками, а “Одіссеї” П. Ніщинського – 1890 роком. Досконалий російський переклад “Короля Леара”, що його, до речі, здійснив українець М. Гнідич (Гнедич), опубліковано 1809 року, а український переклад “Короля Ліра” П. Куліша побачив світ аж у 1902 році. “De consolatione philosophiae” С. Боеція, у духовно-культурному полі якого перебували та творили видатні європейські мислителі та письменники, найперше Середньовіччя та Відродження, переклали англійською мовою з ініціативи короля Альфреда в X ст., а перший український переклад цього твору – А. Содомори – оприлюднено 2002 року. Якщо німецький читач мав повне зібрання творів В. Шекспіра 1782 року, то український – лише у 1986.

У ранній юності в І. Франка зародилися бажання насолоджуватися художнім словом в оригіналі, що було найбільшою спокусою вивчати іноземні мови і згодом переросло в прагнення, жадання перекладати, виховувати читача як особистість. У листі до А. Кримського 9 грудня 1890 року він писав: “Я дуже рад, що Ви такі охочі до роботи над перекладами орієнтальних поетів, про яких я ще в гімназії не раз з тугою думав, читаючи вривки з них в німецьких переводах” [13: т. 49: 267]. Чималий вплив на І. Франка мав М. Драгоманов, який у листах до І. Франка й М. Бачинського висловив чимало цікавих думок щодо суті та значення перекладацтва. У власній передмові В. Щурата до його перекладу “Пісні про Роланда” автор писав, що важко хворий на серце М. Драгоманов під час зустрічі з ним та І. Франком у Відні 1893 року вимагав, щоб І. Франко помістив у першому номері свого журналу “Житє і слово” переклад “Пісні про Роланда” і при цьому сказав: “Немає для нас нічого актуальнішого, як кладення таких підвалин під культурну будову. Давайте не тільки “Пісню про Роланда”, давайте “Божественну комедію”, Софокла, “Магабгарату” [16]. І. Франко усвідомлював, що українські переклади повинні бути високого художньо-естетичного рівня, щоб витримати конкуренцію з потужними сусідніми культурами в умовах білінгвізму в Україні. У передмові до збірки “Мій Измагд” він писав: “Блукаючи по різних стежках всесвітньої історії та літератури, я здавна збирав потрохи або намічував собі для пізнішого вжитку поодинокі камінчики, придатні для моєї будови” [13: т. 2: 179].

Розпочавши працю на ниві перекладу ще гімназистом старших класів, І. Франко перекладав до останніх тижнів свого життя. Перші його переклади – першої пісні Гомерової “Одіссеї” (її згодом в оповіданні “Борис Граб” поет назве “азбукою людською та цивілізацій”) [13: т. 18: 182] і Софоклової драми “Електра” – датуються, відповідно, весною 1873 року і осінню 1874 року. Останній його переклад – стародавньої легенди з історії Риму – датовано 13 березня 1916 року, тобто за два з половиною місяці до смерті. Перекладав рідною мовою художнє слово тридцяти

п'яти народів, а українського народу – німецькою і польською. Подарував українській перекладній літературі “здоровий корм духовий” [13: т. 13: 121] – “з чужих зільників” (так поет назвав свою перекладну збірку 1885 року) твори 121 письменника та численні зразки народного епосу і народної поезії двадцяти народів. І. Франко не обмежувався Європою. Його перекладацький контекст охоплює чотири континенти – Європу, Азію, Північну Америку й Австралію – та час від III–II тис. до н. е. аж до його сучасників у XX ст. Авторів античної доби перекладав найбільше – сімдесятьох п'ятьох. Звертався також до ще древніших епох: до літератури Шумеру, Аккаду, Вавилону. Не варто забувати, що з німецької літератури, приміром, І. Франко перекладав поетів і кінця XIX віку, і XII віку (“*Der Arme Heinrich*” Гартмана фон Ауе), отже, йшлося, по суті, про переклади з двох різних німецьких мов. А були ж ще численні наукові та науково-популярні переклади. В. Левицький писав про І. Франка в престижному британському журналі “*The New Age*” (“Новий вік”): “Мабуть, найбільша заслуга І. Франка в тому, що своїми перекладами він робив доступними для свого народу шедеври світової літератури і таким чином виховував цілі покоління” [17: с. 219].

Інколи І. Франка звинувачували в тому, що він у своїй перекладацькій практиці звертається до надто сивої давнини. Та великий митець був переконаний, що справжнє мистецтво не старіє: “Думаю, що не в тім річ, з якої бочки бере поет напій, що подає своєму народові, а в тім, який напій він подає йому, чи чисте покріплює вино, чи наркотик на приспання. Я наркотиками не шинкую” (Передмова до збірки “Поєми” 1899 року) [13: т. 5: 8].

Чимало перекладів І. Франка залишилися неопублікованими, частина з них побачила світ лише в п'ятдесятитомнику. А переклади, на відміну від оригіналів, із часом втрачають свою дієвість, оскільки змінюється сама їхня першоматерія – мова, а також перекладацькі принципи постійно удосконалюються. Приміром, Франків переклад уривків Гомерової “Одісеї” опубліковано вперше 1977 року, із запізненням на 104 роки. Тоді ж, у восьмому томі п'ятдесятитомника, уперше опубліковано уривок Софоклової драми “Едіп в Колоні”, перекладений 1894 року.

Оцінюючи доробок І. Франка як перекладача і перекладознавця в контексті доби, треба враховувати низку тодішніх несприятливих чинників: невикористованість літературних норм української мови, що в рідному краю перебувала на узбіччі історії; нечисленність українського читача через разючу несвідомість значної частини української інтелігенції – *Gente Ukraini, natione Russi (Poloni)*. У передмові до вже згаданого “Показчика змісту” “Літературно-наукового вістника” І. Франко подав кількісні дані про переплатників цього журналу в роках 1898, 1899 та 1903. Який дрібок свідомих громадян! Приміром, у Львові 1899 році було всього 93 цілорічні передплатники “Літературно-наукового вістника” та четверо – частковорічних, серед них – 8 священників і 15 учителів [13: т. 34: 486]. Палить сором і за предків, і за сучасників. Адже і тепер є такі дивні “патріоти”, що розпачають над звужуванням сфери вжитку української мови, але впродовж років не передплачують ні однієї української газети, ні одного українського журналу... Живуче плем'я ботокудів...

До речі, поцінування “Літературно-наукового вістника” у сучасній науці – не однозначне. Деякі дослідники твердять тепер (як колись молодомузівці), що ЛНВ “залишався твердиною старого, тенденційного розуміння літератури і її завдань” [3, с. 23]. Але, мабуть, тому, що редактори І. Франко, В. Гнатюк і М. Грушевський розуміли необхідність політичного заангажування літератури бездержавної нації, ЛНВ відіграв таку важливу роль у духовному самоусвідомленні українців.

Націєтворчою проблемою була і єдність, соборність української мови. Так, характеризуючи працю П. Житецького про Євангелії українською мовою, І. Франко зазначає: “Свою порівняльну працю д. Житецький веде в двох напрямках: слідить, наскільки даний переклад вірно передає грецький оригінал і наскільки він передає той оригінал чистою літературною українською мовою” [13: т. 37: 65].

Франкові переклади... Масстат Франкового слова... Якийсь розмірений широкий подих (так І. Франко характеризував Кулішеві твори) відчувається у них, як і в його власних творах. Навіть найліпші надбання поезики інших народів поет запозичував обережно, зважаючи завжди на українські національні особливості й традиції. Очевидно, його переклади – не ідеальні, хоча більшість із них уберегла свою естетичну красу та емоційний заряд дотепер. У перекладах, зокрема ранніх, поет інколи порушував віршові розміри оригіналу. Часто йому доводилося перекладати не з оригіналу, а з посередника. Водночас І. Франко вмів дуже цікаво “обробляти” слово. Так, у його творі “Мандрівка Русина з Бідою” натрапляємо на сатиричні рядки про єпископа Ю. Пелеша, повні алюзій до Шекспірового “Макбета”:

Русин в вікно зазирає,
А там Пелеш походжає
По покою, сарака,
Сам до себе балака.

То наголос, то знов стиха,
Мов та леді Макбетиха:
“Ось ще пляма є одна!
Витер-но – там ще одна!” [13: т. 1: 441]

У них, з мовного погляду, привертає увагу слово “Макбетиха”. За словотвором, особові назви жінок на *-иха*, утворені від імені, прізвища, прізвиська чи професії чоловіка – це своєрідна структурно-конотативна реалія української мови. Але ж тут цей суфікс додано до прізвища відомого в літературі англійського персонажа. Отже, *леді Макбетиха* – цікавий словесний винахід І. Франка, особливий вид одомашнення.

Деякі українські дослідники інколи недооцінюють майстерність І. Франка-перекладача, стверджуючи, що він не мав часу для своїх перекладів, бо “був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку” [13: т. 31: 308]. Очевидно, на Франкових перекладах деякою мірою лежить відбиток їхньої епохи, та все ж художньо-естетичний чинник був основним для І. Франка. Поруч зі справжніми перекладами, визнавав і переспіви із значним ступенем одомашнення. З його листа до академіка

А. Кримського довідуємося, приміром, що вечорами усе село Нагуєвичі збиралося біля його хати і залюбки слухало “Одіссею” в перекладі П. Ніщинського. З погляду високих сучасних вимог до перекладу, цей переклад має чимало хиб, хоча б тому, що Одісей співає пісню “Ой, не шуми, луже, зелений байраче”, але для тодішнього читача такий переклад був цікавий і розвивав його.

У літературі можна знайти помилкові погляди щодо “застарілої”, “діалектної” мови перекладів І. Франка. Ось думка з цього приводу М. Рильського: “Повчально простежити, як протягом своєї літературної діяльності все більше і більше очищав поет свою мову від елементів “наріччя”, від діалектизмів, наближаючи її до класичної мови Шевченка, до мови Старицького, Руданського, Грабовського, Лесі Українки, Панаса Мирного, Карпенка-Карого. Цікаво, до речі, що майже всі, хто говорить про мову Франка, не звертають достатньої уваги на безперечне багатство його лексики, на гнучкість його могутнього синтаксису. Це особливо стосується Франкової прози” [9: с. 163]. Так само високо цінував Франкові переклади Г. Кочур. У статті “Данте в українській літературі” він зазначав: “Переклади Франка можуть багато в чому допомогти, підказати не одну розв’язку сьгоднішнім та майбутнім перекладачам Данте” [6: с. 192]. Я особисто люблю відкрити будь-який том п’ятдесятитомника і насолоджуватися Думкою і Словом І. Франка.

Очевидно, перекладач такого масштабу, як І. Франко, до того ж великий письменник та літературознавець, не міг не цікавитися перекладом і як теоретик. Перекладознавчий доробок І. Франка деякою мірою вивчено на основі його розвідок та рецензій, однак епістолярій письменника – з погляду перекладознавчого – суцільна цілина.

Перекладознавство як складна система, що охоплює історію, теорію, методику, практику та критику перекладу, сформувалося в окрему комплексну загальнофілологічну дисципліну в 20–30-х роках ХХ ст. Та основи цієї науки заклали діячі минулих епох.

Хоча переклад з’явився у нас разом із писемністю, хоча більшість українських письменників перекладала, зародження та становлення перекладацької думки й теоретичних вимог до перекладачів в Україні припадає аж на 70-ті роки ХІХ ст. 29 березня 1864 року у Львові започатковано постійний український народний театр. Ця видатна культурна подія спричинила потребу в перекладених творах. Уже в 1864–1865 роки у репертуарі театру було понад п’ятнадцять французьких п’єс. Тодішні глядачі були вимогливі до свого театру, а ще вимогливіші до запозичень з іншомовних літератур. У газеті “Слово” та в літературно-науковому журналі “Нива” з’явилися перші переклади, а також висловлювалися окремі вартісні думки про вагомість та специфіку перекладацьких здобутків. Так, у редакційній статті “Ниви” за 20 січня 1865 року читаємо: “У третьому номері почнемо друкувати переклад найславнішого світового генія В. Шекспіра – трагедію “Гамлет”. Це – перший переклад нашою мовою славного цього твору, з яким зв’язаний і той важливий факт, що тим перекладом рідна наша мова здобуває собі становище літературної між європейськими мовами” (подано за чинним правописом. – Р. 3.). Автор згаданого

вище перекладу – П. Свенціцький був одним з перших, хто намагався ставити науково обґрунтовані вимоги до перекладу.

1881 року у Києві виходить невеличка книжечка творів М. Гоголя в українському перекладі Олени Пчілки. У ній перекладачка помістила “Прислів’я” – свою передмову, у якій обґрунтувала потребу донести Гоголеву творчість до українського читача та зупинилася на специфіці відтворення поезики М. Гоголя засобами української мови.

До речі, з уст високих посадовців нашої держави можна тепер почути думку про те, що переклади творів О. Пушкіна українською мовою – це зайва політизація. І стає сумно, що наша культура – в руках людей, які ні глибини преславного російського поета не годні збагнути, ні вагомості перекладів його чарівного слова для мов-сприймачів. Якби ж то могли вони відчутти можуть перекладів М. Рильського “Евгенія Онегіна” чи “Медного всадника”, М. Зерова “Бориса Годунова”... Якби ж...

1892 року у Львові опубліковано “Книгу пісень” Г. Гайне у перекладах Лесі Українки й М. Ставицького (Славинського). Передмову до цього видання написала також Олена Пчілка, наголосивши на вагомості перекладів й складності праці перекладача. Певні зауваги до своїх перекладів висловлювали П. Куліш, М. Старицький, П. Ніщинський, С. Руданський. Очевидно, усе це було на початковому рівні, зокрема, якщо порівняти із Західною Європою, де теоретики перекладу дуже давно опублікували перші перекладознавчі нариси, передусім Е. Доле у Франції 1540 року (“La manière de bien traduire d’une langue en autre” – “Способи доладного перекладу з однієї мови іншою”), Ф. Тайтлер в Англії 1791 року (“Essays on the principles of translation” – “Нариси про принципи перекладання”), мадам де Сталь у Франції 1801 року (“De l’esprit des traductions” – “Дух перекладу”) та ін.

І. Франко сам заохочував до перекладання численних своїх друзів. Переклад був для нього і рушієм суспільно-історичного процесу, і могутнім націєтворчим чинником, і об’єктом лінгвостилістичних досліджень. У листі до М. Драгоманова 20 березня 1889 року він писав: “Ще одна до Вас просьба: будьте ласкаві замовити для мене яке добре видання Дантової “Divina Commedia” з коментарієм, хотілось би для віддиху навідуватись до тої колосальної святині середньовічного духу, головню задля недосяжної простоти і грандіозності її стилю. Може, удасться дещо й на наше бідне поле перенести” [13: т. 49: 203].

Був переклад для нашого поета і цікавою співпрацею між авторами оригіналу й перекладу. У передмові до власного перекладу збірки байок У. Бонера (Бонерія), німецького поета XIV ст., І. Франко писав, що назвав збірку “Скарбничка” (в оригіналі є *der Edelstein*) та що вложив у неї частку своєї душі [13: т. 13: 37]. У листі до А. Кримського 12 листопада 1890 року поет писав: “В поемі Фірдоусі велика сила такого чисто людського елемента, котрий ніколи не устаріє. Антологія найкращих устувів з його Шахнаме, от так на том в 15–20 листів друку, була б гарним здобутком для нашої переводної літератури” [13: т. 49: 263].

“Перекладаю лише такі твори з чужих літератур, які, читаючи, маю враження, що передо мною відкривається новий світ чи то думок, чи поетичних образів, і

хотів би своїми перекладами викликати таке саме враження в моїх читачів”, – писав І. Франко у післямові до перекладу Овідієвої поеми “Ібіс” 5 червня 1915 року [13: т. 9: 484].

“Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями” [13: т. 5: 7] – так у передмові до своєї збірки “Поєми”, що вийшла друком 1899 року, І. Франко ствердив значення перекладної літератури в націєтворчих вимірах. Те, що І. Франко писав про Й.-В. Гете: “Бувши одним з творців німецького національного почуття, він рівночасно був одним з творців того наскрізного новочасного універсалізму, що обіймає цілий світ ідей, чуття і краси, щоб тим сильніше любити, тим вище піднести своє рідне” [13: т. 13: 367], – повністю характеризувало І. Франка.

Працюючи над перекладами, І. Франко завжди спирався на глибоке знання культури й історії різних народів та на власні історико-літературні дослідження. Здебільшого він супроводжував свої, а також чужі переклади історичними та бібліографічними коментарями, а інколи цілими розвідками про епоху, коли творив той чи інший автор, і про літературно-громадське значення твору, про труднощі, що виникають при відтворенні його поетики засобами української мови.

І. Франко ґрунтовно досліджував історію українського художнього перекладу. До історії перекладу він підходив, як до історії загалом. У своїй філософській праці “Мислі о еволюції в історії людськості” 1881 року він дає таке визначення історії: “Під історією розуміємо слідження внутрішнього зв’язку між фактами, т. є. таке угруповання поєдинчих, важніших і дрібніших фактів, щоб з них виходив якийсь сенс, т. є., щоб видно було живі основні закони природні, правлячі тими фактами і викликаючі їх” [13: т. 45: 77]. Отже, факти – вагомі, але ще вагомніше осмислення їх.

І. Франко увів в обіг чимало фактажу та намагався осмислити його науково в широкому історико-філологічному контексті. Він подав історію сприйняття творчості А. Міцкевича в Україні у статті “Адам Міцкевич в українській літературі”; започаткував дослідження німецькомовної шевченкіани статтями “Шевченко в німецькому одязі”, “Шевченко по-німецьки”, що залишаються дотепер повноцінними зразками перекладознавчого аналізу. На широкому фактажі науковець підкреслював, що для вдалого відтворення Шевченкової поетики іноземними мовами потрібні “золотарі з дуже делікатним струментом і дуже ніжною рукою” [13: т. 35: 196]. І. Франко досліджував перекладацький доробок Л. Боровиковського, М. Старицького, С. Руданського, А. Кримського, П. Куліша, П. Ніщинського, О. Маковея, А. Крушельницького, О. Шухевича та ін. Оскільки в Франкову епоху перекладознавство лише зароджувалося, ученому доводилося обмежуватися передусім рецензіями, передмовами й післямовами та часто писати абеткові істини (на взірць того, що перекладач повинен добре знати і мову, з якої перекладає, і мову, якою перекладає). Велика заслуга І. Франка саме в тому, що в таких умовах він зумів піднятися на вершину перекладознавчої думки – і не тільки свого, а й нашого часу.

Аналізуючи оригінальний твір як філолог, І. Франко згодом синтезував його рідною мовою як поет. Критикуючи ту чи іншу інтерпретацію, дослідник водночас указував, як, якими словами чи зворотами було б доречно відтворити певну думку оригіналу. Роблячи лінгвостилістичний та перекладознавчий аналіз чужих інтерпретацій, І. Франко часто пропонував читачам для зіставлення власні – дослівний та віршований – переклади. Так, у рецензії на переклад П. Ніщинського Софоклової трагедії “Антигона” він зупиняється, зокрема, на перевтіленні по-українському хорів Софокла, що, на його гадку, “належать до найкращого і наймогутнішого, що коли-небудь сотворила муза” [13: т. 26: 311]. І. Франко висловлює думку, що перший хор перекладено найслабше, цитує першу строфу цього хору в перекладі П. Ніщинського і для зіставлення наводить свій послівний та віршовий переклади [13: т. 26: 311–312]. Так, шляхом зіставлення перекладу з першотвором та окремих перекладів між собою, І. Франко започаткував методику перекладознавчого аналізу, уперше в українській філологічній науці обґрунтував концепцію перекладу як єдності літературознавчих, лінгвістичних, лінгвостилістичних, етновних, психологічних, психолінгвістичних та естетичних чинників.

Тема “Іван Франко як перекладознавець” щільно пов’язана з іншою – “Іван Франко як редактор перекладів”. На жаль, цю дуже цікаву тему ще майже не досліджено, бо лише окремі перекладознавці мали змогу працювати з рукописами. Мабуть, найглибше досліджував цю проблему Я. Гординський, який, опрацювавши рукописи Кулішевих перекладів драм В. Шекспіра та зіставивши їх із першодруками, дійшов висновку, що І. Франко вніс близько шести тисяч різних виправлень до перекладів П. Куліша, хоча ставився до будь-яких виправлень дуже обережно [2].

Перша перекладознавча студія І. Франка – перша передмова до його перекладу першої частини трагедії Й.-В. Гете “Фауст” (на жаль, її уперше опублікував М. Возняк лише 1941 роком у журналі “Література і мистецтво”, Ч. 5) – датується приблизно 1880 року, друга передмова до того ж видання – 21 листопада 1881 року [13: т. 13: 174–180]. Свою вершинну перекладознавчу студію – “Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання” – І. Франко написав 8–24 травня 1911 року [13: т. 39: 7–20]. Вона залишається дотепер неперевершеним зразком перекладознавчого аналізу, зокрема цікавого ще й тим, що цей аналіз зробив автор оригіналу. “Ця робота Франка є не стільки практичним порадиником для перекладачів, скільки справжньою теорією перекладу, створеною на основі його довголітньої перекладацької практики та творчих шукань у повному погодженні з його світоглядом та літературно-теоретичними поглядами”, – так оцінив цю працю О. Домбровський [5: с. 308].

Якщо порівнювати висловлювання І. Франка про суть художнього перекладу в різні періоди його творчості та теоретичні настанови студії про польський переклад “Каменярів”, де дослідник уже в останньому періоді своєї творчості узагальнив високі мистецькі вимоги, яких усе життя намагався в міру можливостей дотримуватися, – то можна ствердити, що Франкові погляди на переклад, деталізуючись, розвиваючись та удосконалюючись, принципово не змінювалися.

“Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях у різних часах причинилися до ширення просвіти та підймання загального рівня культури” [13: т. 39: 7], – такими словами починається найвагоміша перекладознавча студія І. Франка. У ній (як і в інших перекладознавчих працях) наголошується на великому громадянському значенні перекладної літератури, що допомагає людям духовно збагачуватися та культурно зростати завдяки творам найкращих авторів інших народів, які, піднімаючись своїм талантом над загальним рівнем, духовно підносять свій народ, а разом з ним і все людство.

Щодо визначення вагомості перекладу, то дуже важлива Франкова перша передмова до власного перекладу першої частини “Фауста” Й.-В. Гете. У ній автор підкреслює, що “найвища ціль літератури, поезії, штуки, так як і науки, є чоловік, правдивий, живий чоловік, людська одиниця і людська громада” [13: т. 26: 159] та що “література – це передовсім свідомо, розумна праця” [13: т. 26: 157]. Він виділяє Гетів “Фауст” серед інших шедеврів світової літератури прославленням праці заради суспільного добра: “Сесь зворот від особистих мук і розкошей до обмеженої, але тривкої і твердої праці для суспільності, – се вказує в “Фаусті” твір наших часів, у котрих питання особистого життя уступали на друге місце перед питаннями суспільними... Сесю драму можна назвати найліпшим представником думок, поглядів і змагань мислячого покоління епохи революційної в Німеччині. Те покоління, рівнобіжно з політичним переворотом у Франції, звершувало духовний, теоретичний, філософський переворот, не менше важливий, хоч і не так голосний, як тамтой” [13: т. 26: 159–160]. Автор стверджує, що дає українцям переклад “Фауста”, щоб “оскільки се можна, вимірити удар проти всяких позаприродних, позалюдських і фальшивих поглядів, глибоко закорінених в нашій суспільності”, щоб “бодай в молодшій поколінні роздути той пекучий, но благодатний огонь – бажання правди і добра” [13: т. 26: 160]. Ще чіткіше висловився наш поет в другій передмові, датованій 21 листопада 1881 року: “Фауст” був об’явом революції, тої самої, що спалахнула в Парижі грізним пожаром, зруйнувала автократичне королівство, панування шляхти і попів і оголосила “права чоловіка”. Тільки коли в Франції революція вибухла на суспільно-політичному полі, в Німеччині вона обняла поле духовне: філософію і штуку” [13: т. 13: 174].

У статті про польський переклад “Каменярів” І. Франко з боєм пише про незадовільний рівень перекладацтва в Україні, тверезо оцінює наявність великої кількості перекладів сумнівної вартості, коли перекладач (радше передавач) і не бачить оригіналу. Як редактор “Літературно-наукового вістника” і один з редакторів “Українсько-руської видавничої спілки”, І. Франко знав на гіркому досвіді, як слабо випускники гімназій знають німецьку мову та як мало підготовані вони думати українською мовою та передавати нею чужі думки. Усвідомлюючи, що наші наукові болі – це недуга нашого народу, І. Франко у відкритому листі до редакції “Правди” 1889 року “Кому за се сором?” зі смутком пише про українську молодь, “яка може

пройти й проходить цілу гімназію і цілий університет, ані разу не почувши імені Данте, Шекспіра і Дарвіна” [13: т. 45: 246].

У студії про польський переклад “Каменярів” І. Франко чітко сформулював наукові принципи високих вимог до перекладача, який повинен, передусім, плекати рідну мову, якомога повніше використовувати її можливості. Цю ж думку висловлював І. Франко в передмові до видання “Гамлета” В. Шекспіра в перекладі П. Куліша, де, даючи високу оцінку Кулішевому перекладові “Гамлета” – “переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті європейських перекладачів великого британця” [13: т. 32: 169], – він, усе ж, зазначає, що П. Куліш не зумів використати при перекладі всіх доступних йому можливостей української мови [13: т. 32: 169]. У передмові до Кулішевого перекладу поеми Дж. Г. Байрона “Чайльд-Гарольдова мандрівка” І. Франко зазначив, що головний недолік Кулішевого перекладу в тому, що він намагався “сконструювати собі, спеціально для перекладів, якусь “староруську”, українську з ніби архаїчним, а насправду церковним і московським забарвленням мову” [13: т. 35: 407]. Аналізуючи переклад праці В. Клоустона, здійснений А. Кримським, дослідник писав у листі до перекладача 17 квітня 1895 року: “Перекладаючи Клоустона, Ви силкуєтесь зробити його таким популярним, немовби писали для дітей, і задля того посвячуєте часто стислість, докладність віддання думки автора, а навіть правильність синтаксису” [13: т. 50: 39–40].

Аналізуючи польський переклад “Каменярів” С. Твердохліба (його опубліковано в 20-му випуску польського суспільно-політичного і літературного тижневика “*Życie*”), І. Франко пише: “Отим-то я бажаю на його перекладі із української мови показати ширшій громаді деякі, що так скажу, секрети штуки перекладання, психічні явища та естетичні факти, які відчуває кожний тямущий читач, але які рідко хто усвідомлює собі виразно” [13: т. 39: 11]. Поет характеризує свій твір, подає історію його написання, окреслює образну систему й художні особливості. Усе це необхідне для того, щоб підвести читача до аналізу перекладу “Каменярів”. Більшість перекладознавчих студій І. Франка вартісна тим, що дослідник подавав у них лінгвостилістичний аналіз оригіналу. Пам’ятаймо, ідеться не про початок ХХІ ст., а про початок ХХ ст., коли загальний рівень перекладознавчого аналізу був дуже низьким. Здебільшого в статтях подавали два уривки – з оригіналу та з перекладу – і висновки зводилися до фраз: “як бачите, два твори не рівносильні” і т. і. Фактично, не було випрацьовано ще критичного розуміння того, у чому суть перевираження літературного твору з однієї мови іншою.

І. Франко висловлює думку, загальноприйняту тепер, що з близьких мов перекладати нелегко. Щодо українсько-польських паралелей, то ці мови, з погляду перекладацьких можливостей, і близькоспоріднені, і фундаментально різні. Головна розбіжність між ними – акцентологічна, оскільки в польській мові всі наголоси – на передостанньому складі, тоді як українська мова має різноманітні наголоси, навіть на п’ятому складі від кінця. Саме характером польського наголосу, який зумовлює майже повну відсутність чергування чоловічих та жіночих рим у польській поезії, особливо в невеликих за обсягом творах, І. Франко пояснює, чому С. Твердохліб не зберіг у перекладі чергування чоловічих і жіночих рим першотвору.

Щоб мати змогу глибше проникнути в тонкощі перекладацької майстерності, І. Франко подав у статті кожну строфу в оригіналі і в перекладі та в перекладознавчому аналізі вдається до зіставного методу з досить широким використанням елементів кількісного аналізу. Розглядаючи переклад, він постійно застерігає від розуміння точності як звичайного копіювання тексту оригіналу, що неминуче призводить до спотворення його змісту.

Загалом, І. Франко не схвалював розширення текстів при перекладах, вимагаючи, наскільки це можливо, не тільки однакової кількості рядків, а й відповідності рядка рядкові за смыслом. Він докоряв М. Старицькому за значне розтягнення тексту в перекладі “Гамлета” [13: т. 32: 168]. Такий же закид він робить і П. Ніщинському за те, що перекладач збільшив “Пролог” в “Антигоні” з 99 рядків до 134 [13: т. 26: 309]. Проте у деяких випадках І. Франко допускав порушення еквілінеарності. Як філолог він розумів, що еквілінеарність легше зберегти при перекладі українською мовою зі слов’янської мови чи з італійської, ніж з німецької, а, тим більше, – з англійської. Аналізуючи українські переклади трагедії “Гамлет”, він писав, що “Шекспірове мовне багатство і незрівнянна прецизія (під “прецизією” науковець розумів фонетико-граматичну своєрідність англійської мови, її загальновідому стислість, зв’язану з короткістю слів та відсутністю флексій. – Р. 3.) англійської мови роблять не раз зовсім неможливим навіть для німецького перекладача – не кажучи вже про французького або слов’янського – вбгати один його вірш в один свій” [13: т. 32: 169].

І. Франко завжди обстоював необхідність відтворювати засобами цільової мови семантико-стилістичні функції словесних образів оригіналу, уважаючи образну основу невід’ємним компонентом художнього твору. У статті про польський переклад “Каменярів” поет наводить п’яту строфу поезії (“Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий...”) та її польський переклад і при цьому зауважує: “В оригіналі слів 35, у перекладі 40. При всій поетичній свободі перекладача переклад сеї строфи щодо передання думок і образів можна вважати бездоганим” [13: т. 39: 16].

Про ставлення І. Франка до відтворення в перекладі розміру оригіналу можемо судити на основі листа до А. Кримського від 11 березня 1892 року, де читаємо: “Коли вже не можна передати розмір первотвору, то чи не ліпше б ужити космополітичний розмір нового часу – п’ятистопний ямб, римований або неримований?”

Підходячи до перекладу творів світового письменства як дослідник-лінгвіст, І. Франко в рецензії на польський переклад “Каменярів” обґрунтовує навіть у наші дні новаторську думку про те, що іменники, дієслова, прикметники (до них він зараховує також прислівники способу дії) є основою словесного твору, яка надає йому зміст і дію, а всі інші слова – “се неначе тінювання в малярстві, що оживляє і упластичнює картину” [13: т. 39: 19–20]. Учений радить перекладачам урахувувати цю суттєву відмінність між словами обох категорій. Відсоткове відношення слів першої категорії до слів другої категорії в оригіналі повинно відносно дорівнювати відсотковому відношенню їх у перекладі. Якщо ж у ньому відсоткове відношення змінюється на користь слів першої категорії, то це призводить до “перетяження

віршів змістом, затемнення картин і подекуди фальшування контур” [13: т. 39: 20]. Досліджуючи лінгвостилістичні засоби відтворення стилю першотвору в перекладі, І. Франко наголошує на необхідності хоча б відносно зберегти мелодійність оригіналу. Аналізуючи німецькі переклади Шевченкових поезій, які здійснила Ю. Віргінія, І. Франко доводив, що мелодійність віршової мови полягає передусім у майже рівній пропорції між голосними й приголосними, що й повинен урахувати перекладач, якщо він прагне бодай частково відтворити милозвучність оригіналу [13: т. 38: 529]. Вирішення цих проблем – велика заслуга І. Франка як перекладознавця. Адже таких думок не знайти в працях не тільки його сучасників, а й дослідників пізніших часів.

Хоч у власних перекладах (зокрема раннях) І. Франко інколи допускав надмірну українізацію – згадаймо хоча б “Зея”, “Атрієнка”, “Корнієнка” з його перекладу Гомерової “Одісеї” [13: т. 8: 185–201], – він розумів недоречність її як чинника, що знищує достовірність перекладу. Так, у листі до Олени Пчілки за 4 січня 1886 року І. Франко висловлює побоювання, щоб, перекладаючи Гомера, П. Ніщинський не українізував його так, як він зукраїнізував Софоклову “Антігону” [13: т. 49: 11].

Дальший розвиток українського художнього перекладу підтвердив слушність націєтворчої функції перекладу в культурологічно-політичній концепції І. Франка. Франковим шляхом пішов український переклад протягом усього подальшого свого розвитку.

Перекладознавчі студії І. Франка стимулювали зростання перекладацької майстерності його сучасників. Вони зберігають своє значення і сьогодні, допомагаючи успішно розв’язувати актуальні питання українського перекладознавства. На жаль, тема “Іван Франко як перекладознавець” опрацьована аж ніяк недостатньо. Настав час подумати над солідною монографією на цю тему, а також коментованою збіркою Франкових висловлювань про мистецтво перекладу та про окремих українських перекладачів. Історія не пробачить нам байдужності та зволікання.

Література:

1. Арват Ф. Иван Франко – теоретик перекладу (Лекції із спецкурсу “З історії українського перекладу”) / Чернівецький держ. ун-т. – Чернівці, 1969.
2. Гординський Я. Кулішеві переклади драм Шекспіра // Записки НТШ. – 1928. – Т. СХVІІІ. Праці істор.-філол. секції.
3. Грицак Я. Франко у Відні // Подорож до Європи. Галичина, Буковина і Відень на центральноєвропейській культурній шахівниці / Упор. О. Гаврилів, Т. Гаврилів. – Львів, 2005.
4. Домбровський О. Иван Франко – переводчик и популяризатор творчества Данте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Львов. гос. ун-т им. Ивана Франко. – Львов, 1954.
5. Домбровський О. Иван Франко – теоретик перекладу // Иван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1958. – Вип. 6.
6. Кочур Г. Данте в украинской литературе // Дантовские чтения, 1971 / Под общей ред. И. Бэлзы – Москва, 1971.

7. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу // Всесвіт. – 2006. – № 5–6.
8. Паляниця Х. Іван Франко – критик, популяризатор и переводчик французской литературы XIX века на Украине: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Львов. гос. ун-т им. Ивана Франко. – Львов, 1967.
9. Рильський М. Іван Франко – майстер художнього слова // Рильський М. Слово про літературу. – К.: Дніпро, 1974.
10. Рильський М. Проблеми художнього перекладу: Збір. творів: У 20 томах / Редкол.: Л. Новиченко (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1987. – Т. 16.
11. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література / 2-е уточнене і розширене вид. – Львів, 2002.
12. Соневицький М. Франкові переклади з античних літератур // Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж, 1953. – Т. CLXI. (Збірник Філол. секції. – Т. 24).
13. Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1976–1986.
14. Шаповалова М. Франко как исследователь и переводчик Шекспира. (Борьба Ивана Франко против извращения Шекспира буржуазными комментаторами и переводчиками): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Львов. гос. ун-т им. Ивана Франко. – Львов, 1950.
15. Шерех Ю. Другий “Заповіт” української літератури // Шерех Ю. Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології. – Балтимор; Торонто, 1991.
16. Щурат В. Введення // Пісня про Роланда у пер. з передмовою і поясненнями В. Щурата. – Львів, 1918.
17. Levitzky V. The literature of the Ukraine / Transl. by P. Selver // The New Age. – 1914. – Dec. 31.
18. Rudnytzky L. Ivan Franko – a translator of German literature // The Annals of the Ukrainian Academy. – 1984. – Vol. 6.
19. Zujewskyj O. The problem of Ukrainian artistic translation: A dissertation in Slavic and Baltic Studies presented to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of the Univ. of Pennsylvania ... for the Degree of Doctor of Philosophy, 1962.

Іван Теплий (Львів)

Перекладознавча проблематика Івана Франка (на матеріалі науково-критичних праць та листів)

“Я бачив відмалечку, що нашому селянинові ніщо не приходить без важкої праці, пізніше я пізнав, що й нам усім яко нації ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим-то я старався присвоювати нашому народові культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям” [10: т. 31: 309]. Так висловився І. Франко у промові на 25-літньому ювілеї своєї творчої діяльності.